

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ПРИ ПРИМУСОВОМУ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

FEATURES OF JUDICIAL PROTECTION OF THE LEGAL INTERESTS OF NATURAL PERSONS IN THE FORCED PROVISION OF PSYCHIATRIC AID

Богданець А.В., к.ю.н., доцент,
в.о. завідувача кафедри приватного права,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0000-0001-8025-1915

В даній статті проаналізовано зміст понять «особисті немайнові права», «право на медичну допомогу», «психіатрична допомога», «законний інтерес», «судовий захист».

У статті розкривається правова природа справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку в порядку цивільного судочинства.

Проаналізовано чинні норми законодавства, якими регулюється порядок проведення психіатричного огляду, надання амбулаторної психіатричної допомоги та госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги у разі, якщо особа не дає на це своєї усвідомленої згоди.

Зазначено, що надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку здійснюється у відповідності до положень Цивільного процесуального кодексу України та з дотриманням Закону України «Про психіатричну допомогу».

Однією з основних засад у сфері надання психіатричної допомоги та дотримання прав психічно хворих осіб, встановлених Принципом 11 Резолюції 46/119 Генеральної Асамблеї ООН «Принципи захисту психічно хворих осіб та покращення психіатричної допомоги» від 17 грудня 1991 року, статтею 11 Закону України «Про психіатричну допомогу», є отримання згоди особи на психіатричний огляд, надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги.

Акцентовано увагу на тому, що питання забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, зокрема в умовах воєнного стану набуло значної актуальності та значущості. В нормах чинного законодавства закріплені випадки, за яких обмежується особиста свобода. Зокрема ці випадки мають безпосереднє відношення до примусового надання медичної допомоги особам, які страждають на психічні розлади, у зв'язку з чим становлять небезпеку не тільки для себе, але й для оточуючих.

Під час практичної реалізації права на надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, виникає низка проблемних питань, що стосуються суб'єктного складу осіб, які мають право звернутися до суду із заявами про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, особливостей судового доказування по справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, судового розгляду і судового рішення у справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку тощо.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільні справи, фізична особа, особисті немайнові права, законні інтереси, судовий захист, окреме провадження, право на медичну допомогу, психіатрична допомога, психіатричний огляд, амбулаторна психіатрична допомога, стаціонарна психіатрична допомога, заклад з надання психіатричної допомоги, надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.

This article analyzes the content of the concepts «personal non-property rights», «right to medical care», «psychiatric care», «legitimate interest», «judicial protection».

The article discloses the legal nature of cases on providing a person with compulsory psychiatric care in civil proceedings.

The current legal norms, which regulate the procedure for conducting a psychiatric examination, providing outpatient psychiatric care, and hospitalization to a psychiatric care facility in the event that a person does not give their informed consent, have been analyzed.

It is noted that the compulsory provision of psychiatric care to a person is carried out in accordance with the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine and in compliance with the Law of Ukraine «On Psychiatric Care».

One of the main principles in the field of providing psychiatric care and observing the rights of mentally ill persons, established by Principle 11 of Resolution 46/119 of the UN General Assembly «Principles of protection of mentally ill persons and improvement of psychiatric care» of December 17, 1991, Article 11 of the Law of Ukraine «On Psychiatric assistance», is obtaining a person's consent for a psychiatric examination, provision of outpatient psychiatric care, hospitalization in a psychiatric care facility.

Attention is focused on the fact that the issue of ensuring the protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens, in particular in the conditions of martial law, has gained considerable relevance and significance. The cases in which personal freedom is limited are fixed in the norms of the current legislation. In particular, these cases are directly related to the forced provision of medical care to persons suffering from mental breakdowns, in connection with which they pose a danger not only to themselves, but also to others.

During the practical implementation of the right to compulsory psychiatric care, a number of problematic issues arise concerning the subject composition of persons who have the right to apply to the court for the provision of compulsory psychiatric care to a person, the peculiarities of court evidence in cases of provision compulsory psychiatric care, court proceedings and court decisions in cases of compulsory psychiatric care, etc.

Key words: civil justice, civil cases, natural person, personal non-property rights, legal interests, legal protection, separate proceedings, right to medical care, psychiatric care, psychiatric examination, outpatient psychiatric care, inpatient psychiatric care, psychiatric care facility, compulsory provision of psychiatric care to a person.

Постановка проблеми. Питання забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, зокрема в умовах воєнного стану набуло значної актуальності та значущості. Згідно Основного закону держави обмеження свободи та особистої недоторканності можливе за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Під час практичної реалізації права на медичну допомогу, зокрема одного з його складових – надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, виникає низка проблемних питань, що

стосуються суб'єктного складу осіб, які мають право звернутися до суду із заявами про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, особливостей судового доказування по справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, судового розгляду і судового рішення у справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку тощо.

Поряд з наданням фізичній особі медичної допомоги, до неї застосовуються заходи примусу, основною метою яких є попередження вчинення особами, які страждають

на розлади психічного здоров'я дій, небезпечних для суспільства, а також попередження настання шкоди здоров'ю самої особи у зв'язку з погіршенням її психічного стану. Американський вчений А. Брукс вважає, що критеріями небезпечної поведінки особи є розмір, значущим завданої шкоди; вірогідність завдання шкоди; частота завдання шкоди; близькість, безпосередність завдання шкоди [10]. В контексті реформування чинного законодавства з метою підвищення його ефективності, актуальним залишається питання судового захисту законних інтересів фізичних осіб при примусовому наданні психіатричної допомоги.

Метою статті є розкриття особливостей судового захисту інтересів фізичних осіб при примусовому наданні психіатричної допомоги.

Стан дослідження. Питання особливостей судового захисту інтересів фізичних осіб при примусовому наданні психіатричної допомоги були предметом наукових досліджень: О. Аврамова, А. Грабовська, К. Куцик, І. Сказко, О. Погребняк та ін.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 29 Конституції України, кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність [1]. Проте варто звернути увагу на те, що в нормах чинного законодавства закріплені випадки, за яких обмежується особиста свобода. Зокрема ці випадки мають безпосереднє відношення до примусового надання медичної допомоги особам, які страждають на психічні розлади, у зв'язку з чим становлять небезпеку не тільки для себе, але й для оточуючих.

Відповідно до положень ст. 284 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), фізична особа має право на надання їй медичної допомоги. У невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника. Надання фізичній особі психіатричної допомоги здійснюється відповідно до закону [2]. Проаналізувавши зазначену вище норму, можна дійти висновку, що право на медичну допомогу впливає з особистого немайнового права – права на життя, закріпленого Основним законом держави та ЦК України.

Законодавчим актом спеціальної дії сфері надання психіатричної допомоги є Закон України «Про психіатричну допомогу», який визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина, встановлює обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового і соціального захисту, навчання осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, здійсненні соціального захисту та навчання осіб, які страждають на психічні розлади [4].

Згідно ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу», психіатрична допомога – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами України, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медичну та психологічну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин [4].

Законом України «Про психіатричну допомогу» визначено такі види психіатричної допомоги як: по-перше, психіатричний огляд, який проводиться з метою з'ясування: наявності чи відсутності в особи психічного розладу, потреби в наданні їй психіатричної допомоги, а також для вирішення питання про вид такої допомоги та порядок її надання; по-друге, амбулаторна психіатрична допомога, яка включає в себе обстеження стану психічного здоров'я

осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, в амбулаторних умовах; по-третє, стаціонарна психіатрична допомога, яка включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години підряд [4]. Слід акцентувати увагу на тому, що всі вище зазначені види психіатричної допомоги застосовуються в примусовому порядку по відношенню до фізичної особи обов'язково на підставі відповідного судового рішення.

Варто звернути увагу на те, що справи про надання медичної допомоги в примусовому порядку належать до окремого провадження цивільного судочинства, на підставі того факту, що в них відсутній спір про право. Суб'єкти зазначених правовідносин рівні між собою, законні інтереси виступають об'єктом судового захисту. Крім того, особливістю є те, що охоронювані законні інтереси не опосередковуються суб'єктивним правом.

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)). Відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 293 ЦПК України, суд розглядає в порядку окремого провадження справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку [3].

В порядку окремого провадження суд розглядає такі справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку: 1) про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку; 2) про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 3) про продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 4) про припинення надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 5) про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; 6) про продовження госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; 7) про припинення госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

На переконання Грабовської О. О., мета вирішення судом справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку є комплексною: вирішити питання про обґрунтованість надання певного виду психіатричної допомоги закладом з надання психіатричної допомоги особі, щодо якої судом вирішується питання про надання їй такого роду допомоги, а також забезпечення її самої та суспільства від можливих негативних наслідків, пов'язаних із психічним захворюванням [6, с. 47].

В п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» № 5 від 12.06.2009 вказується, що в у справах окремого провадження судом здійснюються певні підготовчі дії [5]. Проте варто зазначити, що у справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку попереднє судове засідання не проводиться та не здійснюються певні підготовчі дії.

Визначення кола осіб, які мають право звернутися до суду із заявою про надання психіатричної допомоги

в примусовому порядку є надзвичайно важливим перш за все з огляду на специфіку справ про надання вище зазначеного виду примусової допомоги. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб (ч. 4 ст. 294 ЦПК України). Відповідно до норм чинного національного законодавства заявником у справах про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку є лікар-психіатр. У справах про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги та про продовження такої госпіталізації заявником може бути представник закладу з надання психіатричної допомоги.

Згідно ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» із заявою до лікаря-психіатра можуть звернутися родичі особи, яка підлягає психіатричному огляду, лікар, який має будь-яку медичну спеціальність, інші особи [4].

Оскільки в справах окремого провадження відсутній спір про право суб'єктивне, у цих справах немає сторін з протилежними юридичними інтересами як суб'єктів матеріально-правових відносин – позивача та відповідача [9].

Погоджуючись з позицією науковців О. С. Погребняк, С. Я. Фурси, М. М. Ясинка, актуальним та нагальним є запозичення світового досвіду щодо визначення кола осіб-заявників у справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Першочергово це мають бути родичі та законні представники фізичної особи, яка страждає на розлади психічного здоров'я, органи соціального захисту населення.

Згідно ст. 339 ЦПК України, за умов, визначених Законом України «Про психіатричну допомогу», заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду за місцем проживання особи, а заява представника закладу з надання психіатричної допомоги про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації подаються до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу [3].

Заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку повинна бути обґрунтована, тобто на момент звернення до суду лікар-психіатр повинен встановити психічний стан особи. Як варіант, це можливо шляхом ознайомлення із медичною документацією особи, що свідчить про наявність в неї певного психічного розладу [7, с. 92].

При вирішенні справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, суд повинен правильно визначити предмет доказування. О. С. Погребняк вказує на те, що загальний предмет доказування у справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку включає в себе такі елементи: медичний критерій (наявність тяжкого психічного розладу), юридичний критерій (одна з підстав для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, передбачена статтями 12–15 Закону України «Про психіатричну допомогу»), причинний зв'язок між наявною хворобою та відповідною поведінкою особи [8, с. 4].

Питання наявності або ж відсутності фактів при розгляді справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку вирішуються шляхом, по-перше, встановлення відповідними доказами; по-друге, правилами належності доказів; по-третє, допустимості засобів доказування.

З-поміж окремих засобів доказування, якими безпосередньо користується суд під час встановлення обставин у справі, законодавець виділяє пояснення сторін. Варто відмітити, що у справах окремого провадження беруть

участь крім заявника ще й заінтересовані особи з відповідним статусом, пояснення яких має важливе значення, тому що допомагає встановленню потрібних фактичних даних. Проте такі пояснення мають оцінюватися сукупно з іншими доказами, оскільки вони не є достатніми.

Згідно ч. 2 ст. 241 ЦПК України, справа за заявою про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги або про госпіталізацію у примусовому порядку розглядається за присутності особи, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, з обов'язковою участю прокурора, лікаря-психіатра, представника закладу з надання психіатричної допомоги, який подав заяву, адвоката чи законного представника особи, стосовно якої розглядається питання, пов'язане з наданням психіатричної допомоги [3].

Наступним засобом доказування у справах про примусове надання психіатричної допомоги є показання свідків. Слід звернути увагу на те, що під час розгляду зазначеної вище категорії справ може бути виявлено протилежність позицій заявника та заінтересованої особи і в такому разі об'єктивність щодо питання, яке стосується підстав надання психіатричної допомоги в примусовому порядку може внести саме свідок.

Окремим засобом доказування у досліджуваній категорії справ є письмові докази, до яких відносяться: по-перше, акт психіатричного огляду фізичної особи, в якому зазначаються дані про психічний стан такої особи; по-друге, висновок лікаря-психіатра, який фіксує обґрунтування необхідності надання фізичній особі психіатричної допомоги; по-третє, інші медичні документи (наприклад, медична картка, виписки з історії хвороби особи, довідка про перебування особи на обліку в лікаря-психіатра тощо); по-четверте, документи органів державної влади (наприклад, органів внутрішніх справ); по-п'яте, документація, яка свідчить про небезпечну поведінку особи, яка страждає на розлади психічного здоров'я; по-шосте, документи, які підтверджують розмір шкоди, завданої особою, яка страждає на розлади психічного здоров'я.

Важливим засобом доказування у досліджуваній категорії справ вважається висновок експертизи, проведення якої відбувається за клопотанням однієї зі сторін з метою визначення психічного стану особи.

Згідно ч. 3 ст. 341 ЦПК України, з урахуванням стану здоров'я особи, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з закладу з надання психіатричної допомоги, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі [3].

Відповідно до положень ст. 342 ЦПК України, залежно від встановлених обставин суд ухвалює рішення про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні, яке підлягає негайному виконанню. Оскарження рішення не зупиняє його виконання. Рішення про задоволення заяви лікаря-психіатра, представника закладу з надання психіатричної допомоги є підставою для надання відповідної психіатричної допомоги у примусовому порядку. Рішення про відмову в задоволенні заяви про продовження строку надання амбулаторної психіатричної допомоги, продовження госпіталізації, а також рішення про задоволення заяви фізичної особи, її адвоката, законного представника є підставою для припинення надання зазначеної примусової психіатричної допомоги [3].

Якщо під час судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час примусової госпіталізації або, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час примусової госпіталізації,

суддя зобов'язаний забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи та надіслати відповідному органу досудового розслідування окрему ухвалу щодо необхідності проведення дослідження фактів застосування насильства та вжиття необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством [3].

Висновки. Таким чином, виходячи із зазначеного вище, можна зробити висновок про те, що на сьогодні, зокрема в умовах воєнного стану, все в більшій кількості населення України спостерігаються психічні розлади, які в свою чергу спричиняють економічні збитки суспільства у зв'язку з непрацездатністю, а також соціальною неадаптованістю осіб, які страждають розладами психічного здоров'я та їх родичами, крім того соціально небезпеч-

ними діями психічно хворих осіб, значним погіршенням якості життя таких осіб та їх родичів. Дослідивши чинне законодавство, яким регламентується порядок надання психіатричної допомоги фізичній особі в примусовому порядку, доцільним видається передбачення у нормах чинного законодавства ефективних механізмів дотримання конфіденційності та безпеки осіб з ознаками розладу психічного здоров'я. За відсутності будь-яких механізмів захисту, охоронювані законом інтереси особи будуть лише декларативними. У випадках посягання на законні інтереси особи, вони мають бути захищені, у зв'язку на державу покладається обов'язок забезпечення належної правової регламентації з метою визначення засобів реалізації вказаних законних інтересів, та закріплення дієвих способів їх захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41. Ст. 492.
4. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.
5. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: постановова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0005700-09>.
6. Грабовська О. О. Диференціація цивільних справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 44–51.
7. Куцик К. Деякі аспекти надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку за цивільним процесуальним законодавством України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 89–96.
8. Погребняк О. С. Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при примусовому наданні медичної допомоги: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Х.: б. в, 2011. 20 с.
9. Цивільний процес України: академічний курс / за ред. С. Я. Фурси. К.: КНТ, 2009. 848 с.
10. Brooks A. Notes on Defining the «Dangerousness» of the Mentally Ill. URL: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/54292NCJRS.pdf>.